

**УРБАНИЗАЦИЈА У ИСТОЧНОЈ
И ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ**

**УРБАНИЗАЦИЈА В ВОСТОЧНОЈ
И ЈУГО-ВОСТОЧНОЈ ЕВРОП**

Историјски институт
Исторический институт Белград

Нижегородский государственный
архитектурно-строительный университет"

Исторический институт Белград
Сборник статей, кн. 40
Нижегородский государственный
архитектурно-строительный университет

УРБАНИЗАЦИЯ В ВОСТОЧНОЙ И ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ

Ответственные редакторы

Срджан РУДИЧ
Исторический институт Белград

Алексей Александрович ГОРДИН
ННГАСУ Нижний Новгород

Белград
2019.

Историјски институт Београд
Зборник радова књ 40
Државни универзитет за архитектуру и грађевину (ННГАСУ)
Нижњи Новгород Русија

УРБАНИЗАЦИЈА У ИСТОЧНОЈ И ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

Одговорни уредник

Срђан РУДИЋ
Историјски институт Београд

Алексеј Александрович ГОРДИН
ННГАСУ Нижњи Новгород

Београд
2019.

РЕЦЕНЗЕНТИ

академик Десанка КОВАЧЕВИЋ КОЈИЋ
др Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ
др Михаил В. БЕЛОВ
др Михаил К. ЈУРАСОВ

РЕЦЕНЗЕНТЫ

академик Десанка КОВАЧЕВИЧ КОЈИЧ
др Недељко РАДОСАВЉЕВИЧ
доц. д.и.н. Михаил В. БЕЛОВ
д.и.н. Михаил К. ЮРАСОВ

---

*Објављивање овог зборника финансијски је помогло
Министарство просвете, науке и технолошког развоја
Владе Републике Србије*

*Публикација зборника остварена при финансијској подршци са стране
Министерства просвещения, науки и технологического развития
Правительства Республики Сербия*

САДРЖАЈ

СОДЕРЖАНИЕ

- 9 **Ирена Цвијановић**
ОСНИВАЊЕ И КОНТИНУИТЕТ У РАЗВОЈУ ГРАДОВА НА ТЛУ СРБИЈЕ
ОД АНТИКЕ ДО СРЕДЊЕГ ВЕКА
Ирена Цвијановић
ОСНОВА И ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ В РАЗВИТИИ ГОРОДОВ НА
ТЕРРИТОРИИ СЕРБИИ ОТ АНТИЧНОСТИ ДО СРЕДНЕГО ВЕКА
- 25 **Ирина Юрьевна Ващева, Дмитрий Алексеевич Коряков**
ПРОБЛЕМЫ УРБАНИЗАЦИИ СРЕДНЕВЕКОВОЙ СЕРБИИ
Ирина Јуревна Вашчева, Дмитриј Алексејевич Корјаков
ПРОБЛЕМИ УРБАНИЗАЦИЈЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ
- 47 **Николай Игоревич СОЛНЦЕВ**
ОТРАЖЕНИЕ ЭСХАТОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРЕЖИВАНИЙ XII ВЕКА В
АРХИТЕКТУРНОМ КОМПЛЕКСЕ ГОРОДА ВЛАДИМИРА НА КЛАЗЬМЕ
Николај Игоревич Солнцев
РЕФЛЕКЦИЈА ЕСХАТОЛОШКИХ ИСКУСТВА XII ВЕКА У АРХИТЕКТОНСКОМ
КОМПЛЕКСУ ГРАДА ВЛАДИМИР НА КЉАЗМИ
- 63 **Дејан Радичевић**
АРХЕОЛОШКА СВЕДОЧАНСТВА О НАЈСТАРИЈИМ РУДАРСКИМ
ТРГОВИМА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ
Дејан Радичевич
АРХИОЛОГИЧЕСКИЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА О ДРЕВНЕЙШИХ ШАХТЕРСКИХ
ПОСЕЛЕНИЯХ СРЕДНЕВЕКОВОЙ СЕРБИИ
- 89 **Андрей Александрович Кузнецов**
НИЖНИЙ НОВГОРОД В 1221–1229 ГГ.: ОСОБЕННОСТИ ЗАСТРОЙКИ И
ЛАНДШАФТА (ОПЫТ РЕКОНСТРУКЦИИ)
Андреј Александрович Кузњецов
НИЖЊИ НОВГОРОД 1221 – 1229. ГОДИНЕ: ОСОБЕНОСТИ ГРАДЊЕ И
РЕЉЕФА (ПОКУШАЈ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ)

- 101**   **Божидар Зарковић**
ПОЈАВА УРБАНИХ АГЛОМЕРАЦИЈА НА ТЛУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ
Божидар Заркович
ВНЕШНИЙ ВИД ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ НА ТЕРРИТОРИИ СРЕДНЕВЕКОВОЙ СЕРБИИ
- 117**   **Артем Николаевич Маслов**
ИЗОБРЕТАЈА ИДЕАЛНОЕ ГОРОДСКОЕ ПРОСТРАНСТВО: ОПИСАНИЯ ДРЕВНЕЙ ТРОИ В ДВУХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ТЕКСТАХ
Артем Николаевич Маслов
ПРОНАЛАЖЕЊЕ ИДЕАЛНОГ УРБАНОГ ПРОСТОРА: ОПИСИ ДРЕВНЕ ТРОЈЕ У ДВА СРЕДОВЕКОВНА ТЕКСТА
- 137**   **Владета Петровић**
ГРАД У ЋИРИЛСКОЈ ДИПЛОМАТИЧКОЈ ГРАЂИ
Владета Петрович
ГОРОД В КИРИЛЛИЧЕСКОМ ДИПЛОМАТИЧЕСКОМ МАТЕРИАЛЕ
- 153**   **Мирјана Маринковић**
ЖИВОТ ОСМАНСКОГ ГРАДА ДО ЕПОХЕ ТАНЗИМАТА
Мирьяна Маринкович
ЖИЗНЬ ОСМАНСКОГО ГОРОДА ДО ПЕРИОДА ТАНЗИМАТА
- 167**   **Нино Делић**
УРБАНИЗАЦИЈА НАРОДА? ДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ СРПСКЕ ГРАДСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА – СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД
Нино Делич
УРБАНИЗАЦИЈА НАЦИИ? РАЗВИТИЕ ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И СЕРБСКИЙ НАРОД ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 19 ВЕКА – СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОБЗОР
- 197**   **Злата Вуксановић-Мацура, Јована Тодорић**
УРБАНИЗАЦИЈА И ПРОМЕНА ПРОСТОРНИХ ОБРАЗАЦА ТРГОВИНЕ У СРБИЈИ У 19. ВЕКУ
Злата Вуксанович-Мацура, Йована Тодорич
УРБАНИЗАЦИЈА И ИЗМЕНЕНИЕ ФОРМ ТОРГОВЫХ ПЛОЩАДЕЙ В СЕРБИИ В 19 ВЕКЕ

- 217**   **Алексей Александрович Гордин**
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ГОРОД ГОРЬКОВСКОГО АВТОЗАВОДА В
1930-Е ГОДЫ КАК МОДЕЛЬ ГОРОДСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ
Алексеј Александрович Гордин
СОЦИЈАЛИСТИЧКИ ГРАД ГОРКОВСКОГ АУТОЗАВОДА
1930-ТИХ ГОДИНА КАО МОДЕЛ ГРАДСКОГ НАСЕЉА
- 229**   **Анна Лазаревна Гельфонд**
ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРОСТРАНСТВА ИСТОРИЧЕСКИХ ГОРОДОВ
НИЖЕГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ И ПРОЦЕСС УРБАНИЗАЦИИ
Ана Лазаревна Гелфонд
ЈАВНИ ПРОСТОРИ ИСТОРИЈСКИХ ГРАДОВА НИЖЊЕНовгородске
ОБЛАСТИ И ПРОЦЕС УРБАНИЗАЦИЈЕ
- 247**   **Массимо Беллотти**
ПУБЛИЧНЫЙ КОНКУРС АРХИТЕКТУРНО-УРБАНИСТИЧЕСКОГО
РЕШЕНИЯ – „СТРЕЛКА» В НИЖНЕМ НОВГОРОДЕ – ПЛАНИРОВАНИЕ
ВАЖНОГО ГРАДОСТОРИТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА“
Масимо БЕЛОТИ
ЈАВНИ ПОЗИВ ЗА АРХИТЕКТОНСКО И УРБАНО РЕШЕЊЕ – „СТРЕЛКА У
НИЖЊЕМ НОВГОРОДУ – ПЛАНИРАЊЕ ЗНАЧАЈНОГ УРБАНОГ ЈАВНОГ
ПРОСТОРА“

Ирена ЦВИЈАНОВИЋ
Историјски институт
Београд
Србија

ОСНИВАЊЕ И КОНТИНУИТЕТ У РАЗВОЈУ ГРАДОВА НА ТЛУ СРБИЈЕ ОД АНТИКЕ ДО СРЕДЊЕГ ВЕКА*

Апстракт: Урбана цивилизација развијала се континуирано од римског, преко средњовековног периода до савременог доба. У овом раду приказан је развој првих градова на тлу Србије подигнутих у доба Римљана уз мрежу путева, као ослонац њихове власти. Насупрот томе, у средњем веку је постепено дошло до децентрализације. Након периода миграција обновљени су неки градови у средњовековном стилу, а други тек основани, углавном у близини рудника. За време владавине династије Немањића подигнуте су бројне цркве и манастирски комплекси који подсећају на мале градове, мада су обично удаљени од урбаних центара.

Кључне речи: урбанизација, антички и средњовековни градови, континуитет насељавања, Србија, археолошка грађа, писани извори.

Природно-географски и политичко-стратешки услови утицали су на процес урбанизације, затим на континуитет у развоју града, и континуитет култног места. У преримско доба, на територији данашње Србије живело је неколико племена на различитом степену друштвеног развоја.¹ Ова племена

---

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Етногенеза Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са аспекта аналитичке хемије* (Ев. бр. ИИИ47025)

¹ F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u prerimsko doba*, Sarajevo 1969.

нису познавала развијене облике градског уређења. Урбана цивилизација развијала се континуирано од римског, преко средњовековног периода до савременог доба.

Разлике које постоје у споријем или бржем развоју градова последица су различитог преримског развоја. Са доласком Римљана основани су први градови као ослонац њихове власти. Након римског освајања постепено се спроводи романизација и урбанизација.² Политика Римског царства давала је приоритет освајању оних територија које су биле богате природним ресурсима на којима се морала заснивати привредно-економска стабилност провинција, а самим тим и целог Царства.³ Романизација староседелачке средине споро је напредовала. Током прва два века нове ере, упоредо са стабилизацијом римске цивилизације дуж граница и магистралних путева, домородачке заједнице у селима и даље чувају предачке обичаје и негују традиционалну културу. Тек током 3. века ове разлике нестају, а домороци се масовно укључују у културну и политичку историју Царства.

Оснивање градова и изградња путева омогућили су укључивање нових провинција у привредни живот Царства.⁴ Саобраћајне раскрснице од већег значаја биле су Сирмијум и Наис. У већини римских градова на нашој територији преовлађује рационалан геометријски план. Колонија Сирмијум је настала за време династије Флавијеваца (69–96. год.), највероватније Домицијана (81–96. год.). Град је био познат на натписима као *colonia Flavia Sirmium*, *colonia Sirmiatum*, *Sirmensium* или *Sirmiensem*.⁵ Скоро сви градови и друга насеља на Дунаву развила су се дедукцијом римских колониста или у близини војних логора. Насеља на Дунаву углавном су добила градски статус муниципијума у 2. веку, а само два града су унапређена у 3. веку од муниципијума у колоније, Сингидунум и Виминацијум.⁶ Епиграфски натписи потврђују да је неколико насеља

² I. Cvijanović, *Urbanizacija u rimskim provincijama na tlu Srbije i Crne Gore* (magistarski rad), Beograd 2004, 10–11, 23–41, 60–62.

³ *Историја српског народа*, I, Београд 1981, 66–76 (М. Мирковић).

⁴ P. Lisičar, *Putevi i komunikacije u Antici*, Materijali XVII, Peč 1978. (simpozijum praistorijske i antičke sekcije Saveza arheoloških društava Jugoslavije održan u Peči), Beograd 1980, 9–15.

⁵ *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji*, Beograd 1993, 15–17 (D. Srejić); V. Popović, *Arheološka istraživanja u Sremu*, Sirmium I, Beograd 1971, 137.

⁶ *Singidunum*, I, Beograd 1997, 8–11 (M. Popović); M. Mirković, *The Legionary Camps at Singidunum and Viminacium in the Defensive system in the Fourth-Fifth and Sixth Centuries: Romans and Barbarians*, *Studia Danubiana-pars Romania*, Bucurest 1998, 117–130; исти, *Deserted forts – the Moesian limes after the conquest of Dacio*, *Limes XVIII – Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan, Sept. 2000*, BAR, International Series 1084 (II), Oxford 2002, 757–764; V. Popović, *Uvod u topografiju Viminacijuma*, *Starinar XVIII*, 67 (1968) 29–49.

добило статус муниципијума под царевима 2. века: Басијана, Маргум, Хореум Марги, Муниципијум ДД, Наис и Улпијана.

После периода процвата римских градова у 2. веку, и на почетку 3. века, почиње криза градског уређења, процес рурализације, и повлачења на поседе ван града. У 4. и 5. веку долази до цветања вила рустика и утврђених палата на латифундијима. Насупрот урбанизацији сада се појављује тежња за рурализацијом. Опасност од продора сеобе народа све више збија један крај у опидум. Уз градове се развијају предграђа која ће прихватити избеглице са села.

За време цара Ираклија (610–641) Византијско царство је практично у рушевинама, и неспособно да се одбрани од варвара. Територија данашње Србије је руинирана, и до друге декаде 7. века преплављена Словенима и Аварима. Археолози и историчари су сматрали да су градови опустошени након аваро-словенске најезде, међутим, последњих година је питање опстанка античких градова постало предмет њиховог истраживања, па су променили своје ставове, и сагледали различите аспекте опстанка градова.⁷ Многи градови на Балкану су уништени, док су главни урбани центри, као што су Цариград и Солун са више од 50.000 становника, једва преживели опсаде. Данас се сматра да су градови током 7. и 8. века пролазили кроз период обнове и адаптација, а да је рурализација довела до промене урбанистичког плана. Смањен је број становника у градовима, а неки су потпуно напуштени. Нови грађевински планови су били ретки, и углавном су подизане цркве. Са развојем хришћанства формирају се нове градске четврти у којима су смештени објекти хришћанског култа.⁸ Јустинијанова епоха је доба великог градитељског полета и тада настају најрепрезентативнија дела ранохришћанске уметности.⁹

Након периода великих миграција, и етничких промена, долази до стварања нових урбаних центара у раном средњем веку и стварања црквене организације. Поново јача утицај Византије у српским земљама од 9. века. Византија пролази кроз економске и правне промене, које ће довести до потпуне трансформације царства у средњовековну државу. За овај период карактеристично је подизање већег броја грађевина, али

---

⁷ S. Ćurčić, *Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the Magnificent (c 300-ca.1550)*, Yale University Press, New Haven and London 2010, 248–262.

⁸ F. Gerke, *Kasna antika i rano hrišćanstvo*, Novi Sad 1973, 8, 191–227; W. MacDonald, *L'architecture paleo-chrétienne et byzantine*, Paris 1962, 27–35; D. Talbot Rice, *The Appreciation of Byzantine Art*, London 1972, 76–91; исти, *Umetnost vizantijskog doba*, Beograd 1968, 47–59.

⁹ И. Цвијановић, *Ранохришћанске крстионице јустинијанске епохе (527–565)*, Историјски часопис LI (2004) 21–41.

мањих димензија, јер долази до децентрализације и преласка власти у приватне руке, што се посебно одразило на црквену архитектуру. Неки антички градови, као што је Наис, данашњи Ниш, пролазе кроз дуг процес обнове, који је трајао вековима. Међутим, нови урбани центри у 9. и 10. веку напуштају античку традицију. Градови подигнути у римском периоду, на изузетно добром географском и стратешком положају, обнављају се у средњовековном стилу, док истовремено ничу потпуно нова насеља, углавном поред налазишта руда.

Од 10. до средине 13. века Византијско царство постепено слаби и губи своју моћ. У архитектури долази до промена, и поред византијског почиње да се осећа западни утицај. Неки градови се обнављају и шире због повећања броја становника, а други, као на пример Београд и Браничево, појављују се поново на месту напуштених насеља. Прву групу градова карактерише континуитет живота, а другу континуитет места. Основана су и нека потпуно нова насеља као што су Сервија и Рас, град у централној Србији, настао на месту византијске Арсе. Рас је био део српске земље Рашке, која је успела да се избори за независност за време владавине Стефана Немање (1166–96. год.). Немања је увидео значај цркве као институције, и по угледу на Византинце, подржао градњу многих цркви као ктитор. Његов син Стефан Првовенчани (1196–1227) примио је круну од папе 1217. год. Две године касније његов млађи брат Растко добио је благослов византијског цара за успостављање самосталне православне цркве, а он је постао први архиепископ, Сава. Архитектонска активност у Србији тог доба углавном је усредсређена на подизање утврђења, цркви и манастирских комплекса. Срби су обновили нека стара утврђења, и истовремено подигли нова. Једно од најзначајнијих утврђења био је Рас који је постао центар српске земље. Монументална црквена архитектура и први манастирски комплекси у Србији настали су за време владавине Стефана Немање. Династија Немањића подигла је бројне цркве и манастире, а многи су сазидани изван урбаних центара.¹⁰

Прва грађевина коју је Немања подигао била је Црква Св. Николе у Куршумлији. Стари део цркве је мали, а касније је проширен. Црква је сазидана од цигле, а по стилу је између византијске и романске архитектуре, што показује да је Србија била под утицајем и Истока и Запада у овом периоду. Најпознатији и највећи манастир подигнут за време Стефана Немање је манастир Богородице на реци Студеница, по којој је добио име. Археолошка ископавања манастира Студенице трајала су деценијама, и

¹⁰ S. Ćurčić, *Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the Magnificent (c 300-ca.1550)*, 486–505.

пружила нам увид у живот манастира који подсећа на мали град, окружен бедемом са капијама. Студеница има идеалан план, који је био модел за градњу нових. Следећи манастир који је подигао Стефан Немања су Ђурђеви ступови, код Новог Пазара, који су били разорени и делимично реновирани. Мада има неправилан план, у великој мери следи принципе градње Студенице. Унук Стефана Немање, краљ Владислав (1234–43. год.) саградио је манастирски комплекс Милешева на истоименој реци. Владислав га је подигао док је још био принц, по угледу на Студеницу. Осим ових манастира посебно су значајни манастири Жича, Студеница Хвостанска и манастир Св. Апостоли у Пећи.

* * *

За време династије Абасида (750–1258) Арапи улазе у своје Златно доба. Пратећи европске трговачке путеве упознају нове земље и остављају драгоцене податке о развоју градова.¹¹ Податке о српским градовима и путевима у време крсташких ратова добијамо од Идрисија (сред. 12. в., 1099/1100–1164/5/6), познатог арапског географа, који је живео на двору норманског краља Рожера II на Сицилији.¹² Идриси нас води кроз Србију од малих градова – Батша (Бача) и Аринија, до славног града Баксина (Панчева) на Дунаву, са пољима и плодном земљом. Познат је по пијацама, трговцима, занатлијама. Затим до Ифранк-била (Сремске

¹¹ И. Цвијановић, *Арапски писани извори о трговачким путевима и градовима у словенским земљама од IX до XII века*, Архаика 2 (Филозофски факултет, Београд 2008) 2009, 229–238.

¹² Идрисијева књига је била прво географско дело објављено у Европи, под насловом: *Kitab al-a'lâk An- Nafisa BGA VII*, ed. De Goeje, Lugduni–Batavorum (Leiden) 1892. (*Књига за онога који жели да чита описе метропола, региона, земаља, острва, градова и области*). Заведена је у каталогу као *De geographia universalis*, али без текста на латинском. Два хришћанска предавача арапског, Габријел Сионита (Jibril al-Sihyawani) и Јоан Хесронита (Yuhanna al-Hasruni) 1619. објавили су у Паризу латински превод арапске верзије из 1592. под насловом *Geographia Nubiensis*; M. Tolmacheva, *The Medieval Arabic Geographers and the Beginings of Modern Orientalism*, International Journal of Middle East Studies, vol. 27, no. 2 (May, 1995) 141–156; *The Encyclopedia of Islam*, vol. III, ed. B. Lewis, V. L. Ménage, J. Schacht, Leiden, London 1986, 1032–1035. На латинском је био назив *Oblectatio disiderantis in descriptione civitatum principalium et tractum et provinciarum et insularum et urbium et plagarum mundi* (Typographia Medici, Rome 1952). Б. Балди је превео ово на италијански 1600, и необјављено издање је сада на Универзитету у Монпељеу; Anon., *Geographia Nubiensis, id est accuratissima toitus orbis in septem climata divisi descriptio continens praesertim exactam universiae Asiae et Africae, rerumque in iis hactenus incognitarum explicationem* (Typographia Hieronymi Blageart, Paris 1619); Al-Idrisi, *Kitab Nuzhat al-Muṣṣat fi Ihtiraq al-Afaq*, Beirut 1989.

Митровице), великог и лепог града са много плодне земље, у коме живе Авари. Следећи град је Тител, који такође има пуно обрадиве земље, са становништвом из Угарске које се бави земљорадњом и сточарством. Даље помиње град Нису (Ниш) на великој реци, Равну (Ђуприја).¹³ На крају описује Београд, удаљен 70 миља од Кауна (Ковина). Београд описује као насељен богат град са великим црквама.

Пример града са дугом историјом, у коме може да се прати континуитет његовог развоја је Београд. Антички храм је био на форуму смештеном у Ул. краља Петра. Постојање београдске епископске цркве из 11. века археолошки је потврђено приликом копања темеља зграде Српске патријаршије, у истом делу града. Данас је у Ул. краља Петра Саборна црква. Савремени град се развио око језгра античког Сингидунума, као што је и Калемегданска тврђава настала на месту римског каструма. Помиње да се Београд налази на важном путу који је ишао од Драча, преко Македоније, па кроз градове у Србији. Идриси је посебно издвојио Београд као велики град на Дунаву који је насељен богат град са великим црквама.

Београд је постао епископски центар још у касној антици, а међу његовим епископима био је познат Урсациус.¹⁴ Са развојем хришћанства формира се нова градска четврт у којој су смештени објекти хришћанског култа. На рушевинама античког града настала је нова словенска урбана насеобина Белеградон у 9. веку, која се већ 885/6. године описује у византијским изворима као „најславнији град на Дунаву“.¹⁵ Ново словенско име града помиње се први пут 878. год. у писму папе Јована VIII, упућеном бугарском кнезу Борису у чијој је држави Београд био важан духовни центар, и седиште епископа Сергија.¹⁶ Некадашња епископија је

---

¹³ Кинам помиње да је познати Цариградски друм ишао преко Равног (Ђуприје); *Јован Кинам*, обрада Ј. Калић, превод Н. Радошевић-Максимовић, Византијски извори за историју народа Југославије, том IV, ур. Љ. Максимовић, Београд 2007, 27.

¹⁴ А. Мocsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London and Boston 1974, 329; Урсациус, епископ античког Сингидунума, био је веома утицајан за време владавине Констанција II (337–361), који је био аријанац; А. Јовановић, *Тло Србије – завичај римских царева*, Београд 2006, 323–347; Б. Ферјанчић, *Београд од почетка сеобе народа до досељења Словена*, Историја Београда 1, ур. В. Чубриловић, Београд 1974, 106; У време Јустинијанове обнове (527–565) почиње нова епоха развоја града у војном, управном и црквеном погледу. Након пада одбрамбеног система на северној граници Царства, подручје Сингидунума остало је ненасељено бар два века.

¹⁵ *Теофилакт Охридски, Житије Климента Охридског*, прев. М. Рајковић, Византијски извори за историју народа Југославије I, Београд 2007, 299; Ј. Калић, *Београд у средњем веку*, Историја Београда, ур. З. Антонић, Београд 1995, 49–54.

¹⁶ В. Поповић, *Епископска седишта у Србију IX до XI века*, Годишњак града Београда XXV (1978) 34–35; З. М. Јовановић, *Београдска римокатоличка (над)бискупија, њени натпастори*

обновљена после два века и постала је средњовековно црквено средиште, утемељено на ранохришћанској традицији. После пропасти Самуилове словенске државе, 1018. год. Београдска епископија поново улази у састав Византијског царства којим је владао Василије II. У току 11. и 12. века кроз Београд су прошли бројни одреди крсташких ратника.¹⁷

Фрагмент византијске камене пластике који је стајао као ступчић иконостаса, са леве стране олтарских врата, украшен плиткорелефном клесаном декорацијом са три стране, својим стилским карактеристикама потврђује постојање београдске епископске цркве из 11. века.¹⁸ Аналогije указују на тробродну базилику карактеристичну за централни Балкан од 9. до 11. века.¹⁹ Насељени део средњовековног града обухватао је простор омеђан остацима бедема некадашњег римског каструма, који се налазио у данашњем Горњем граду и парку Калемегдан.²⁰ Приликом археолошких ископавања откривени су културни слојеви 11–12. века у

---

i crkve kroz epohe, knj. 1, *Od početka hristijanizacije do 1521. godine*, Beograd 2009, 115–129; G. Frejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I, Budae 1829, 202; J. Калић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 344; Писмо папе Јована VIII послато је осамнаест година након што је бугарски кан Борис примио хришћанство у Цариграду, добивши име Михаило, и послао мисионаре да покрсте становништво, све до Дунава и Саве на северу; D. Kolev, *Hristijanizacija Bugara u IX veku – okolnosti, uzroci i posledice*, Dve hiljade godina hrišćanstva na Balkanu, ur. D. B. Ђорђевић, D. Todorović, Niš 2001, 71–81; Љ. Максимовић, *Покрштавање Срба и Хрвата*, Зборник радова Византолошког института САНУ XXXV (1996) 172–173; М. Поповић, *Прилог проучавању топографије византијског Београда у XI и XII веку*, Зборник радова Византолошког института Л/1 (2013) 463; исти, *Средњовековна црква Успења Богородице у Београду*, Зборник Народног музеја IX–X (Београд 1979) 497–499; М. Поповић, В. Бикић, *Комплекс средњовековне митрополије у Београду: истраживања у Доњем граду Београдске тврђаве*, Београд 2004, 11.

¹⁷ Љ. Јанковић, *Istorija katoličke crkve u Srbiji (II)*, *Blagovest* 3–4 (2004) 16–17; К. Ј. П., *Београд*, Енциклопедија православља, Београд 2002, 159; Ј. Калић, *Цариградски друм и Београд*, *Историја Београда* 1, ур. В. Чубриловић, Београд 1974, 141–142.

¹⁸ Претпоставља се да је фрагмент олтарске преграде откривен у Београду 1933. год. између улица Краља Петра, Симе Марковића и Косанчићевог венца, приликом копања темеља зграде Српске патријаршије, а данас се чува у Музеју града Београда, под инв. бр. АС/385; И. Николајевић-Стојковић, *Прилог проучавању византијске скулптуре од 10. до 12. века из Македоније и Србије*, Зборник радова Византолошког института 4 (1956) 180–181; М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Налази хришћанске камене пластике из времена између IV и XVII века на подручју Београда*, Зборник Народног музеја XVII–1 (Београд 2001) 245–246; М. Поповић, *Прилог проучавању топографије византијског Београда у XI и XII веку*, Зборник радова Византолошког института Л/1 (2013) 461–478.

¹⁹ Ђ. Stričević, *La rénovation du type basilical dans l'architecture ecclésiastique des pays centrales des Balkans au IXe-XIe siècle*, *Actes du XIIe congrès international d'études byzantine*, t. I (1963) 205–207.

²⁰ М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд 2006, 33–54.

приобалном делу Београдске тврђаве и у Горњем граду.²¹ Бројни налази фолиса из доба Василија II (976–1025) и Михаила IV (1025–1028) указују на просперитет града у време обнављања границе Византијског царства на Дунаву и успостављања црквене организације.²² Повељама Василија II одређена је јурисдикција Охридске архиепископије којој је била подређена Београдска епископија.²³ Фрагмент олтарне преграде је једини археолошки траг београдских цркви из раног средњег века.

Београд и Браничево су били главна утврђења на дунавској граници Византијског царства, па се чешће помињу у историјским изворима 11–12. века од других градова на подручју српских земаља у средњем веку.²⁴ Град Браничево је настао након доласка Словена на Балканско полуострво, код рушевина римске колоније Виминацијум.²⁵ Позната су два епископа Виминацијума, Амантинус и Киријакус. У Јустинијаново време

²¹ G. Marjanović-Vujović, *Slavic Belgrade*, *Balkanoslavica* 2 (Prilep–Beograd 1973) 1–15; М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Унутрашње утврђење Београдског града*, II, Годишњак града Београда XXXIX (1992) 25–56; М. Јанковић, *Средњовековни укуп на Малом Калемегдану*, Годишњак града Београда XXX (1983) 9–19; М. Поповић, В. Бикић, *Комплекс средњовековне митрополије у Београду: истраживања у Доњем граду Београдске тврђаве*, Београд 2004, 45–47.

²² В. Иванишевић, *Византијски новац са Београдске тврђаве*, *Нумизматичар* 10 (1987) 93–94; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, Cambridge 2000, 124.

²³ Ј. Калић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 38; Ј. Калић, *Рани средњи век*, *Историја Београда* 1, ур. В. Чубриловић, Београд 1974, 124–127.

²⁴ Јован Кинам и Никита Хонијат помињу Браничево док описују византијско-угарски сукоб и крсташке походе у XII веку; *Византијски извори за историју народа Југославије*, том IV, ур. Љ. Максимовић, Београд 2007, 13–14, 16–18, 20–21, 40, 43–45, 47–55, 61, 65, 74, 86, 92, 104, 112–113, 117–118, 122, 129–131, 133, 150–154; Н. Glykatzis-Ahrweiler, *Reserches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* LXXXIV (1960–1961) 62–64, 87–88; D. Bulić, *The Fortifications of the Late Antiquity and the Early Byzantine Period on the Later Territory of the South-Slavic Principalities, and Their Re-occupation*, in: *The World of the Slavs: Studies on the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th to 11th Centuries AD)*, Belgrade 2013, 191, 221, 222.

²⁵ М. Pindić, *Retrospektiva terenskih radova na ostacima Viminaciuma*, *Limes u Jugoslaviji* I, Београд 1961, 125–130; D. Spasić-Đurić, *Viminacium, glavni grad provincije Gornje Mezije*, *Požarevac* 2002, 13–140; М. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Београд 1960, 65; D. Jacanović-M. Pindić, *Grb kolonije Viminaciuma*, *Viminacium* 1 (Požarevac 1986) 61–63; S. Dušanić, *Rimsko rudarstvo u rudničkim distriktima rimskog Ilirika*, *Radionice i kovnice srebra*, Београд 1995, 135–141; М. Tomović, *Rimsko rudarstvo i metalurgija srebra u Gornjoj Meziji*, *Radionice i kovnice srebra*, Београд 1995, 117–126; В. Borić-Brešković, *Novac kolonije Viminacium u zbirci Svetozara St. Dušanića*, Београд 1976, 8–23; Е. Љ. Миљковић, А. Р. Крстић, *Браничево у XV веку*, *Пожаревац* 2007, 5–13, 43; V. Petrović, *Terrestrial Communications in the Late Antiquity and the Early Middle Ages in the Western Part of the Balkan Peninsula, The World of the Slavs: Studies on the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th to 11th Centuries AD)*, Belgrade 2013, 279, 285.

град је пао под јурисдикцију Јустинијане Прима. У Браничеву је такође обновљена епископија у 9. веку, на месту некадашњег црквеног средишта из античког доба.²⁶ Крсташка војска је прелазила Саву код Београда, па се искрцавала са бродова код Браничева, одакле је настављала свој пут ка Светој земљи.²⁷

Идриси је описао Сремску Митровицу као велики леп град са много плодне земље, насељен Аварима.²⁸ Крајем 4. века варвари продиру у област античке колоније Сирмијум, данашње Сремске Митровице. Сирмијум је био епископско седиште од Константина до рурализације града и губљења улоге верског центра средином 5. века.²⁹ Имена сирмијумских епископа могу се пратити све до аварских освајања, а међу њима се истичу епископ Фотин (343–351), Германије (351–376) и Домнус (325–335), учесник Никејског сабора 323. године.³⁰ Забележени су црквени сабори у Сирмијуму 351, 357, 358, 359, 371. и 378. године.³¹ Иринеј, први епископ Сирмијума, страдао је 304. године, а на другој обали Саве, у Мачванској Митровици, подигнуте су три средњовековне цркве посвећене Св. Димитрију и Св. Анастасији.³² Авари су освојили Сирмијум 582. год., и у њему основали своју престоницу, која је годину дана касније страдала у пожару. Арапски назив Сремске Митровице, Ифранк била, значи град или земља, област Франака. Византијски историчар Јован Кинам пише о Сирмијуму као граду, али и области између Саве и Дунава, данашњем Срему.³³ Никита Хонијат помиње Срем под називом Франкохорион, и описује га као област са плодном земљом између Саве и Дунава.³⁴

²⁶ М. Поповић, В. Иванишевић, *Град Браничево у средњем веку*, Старинар, н.с. књ. XXXIX (1988) 1989, 125–127; В. Поповић, *Увод у топографију Виминацијума*, Старинар XVIII, 67 (1968) 29–49.

²⁷ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 64; Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega veka*, Rad JAZU 42 (1878) 106, 112–114.

²⁸ М. Mirković, *Sirmium – its History from the I Century A. D. to 582 A. D.*, Sirmium I, Beograd 1971, 45–49.

²⁹ К. Róczy, *Pannonian Cities, The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest–Kentaki 1980, 254.

³⁰ В. Ferjančić, *Sirmijum u doba Vizantije*, Sremska Mitrovica 1969, 37–38.

³¹ N. Duval, *Sirmium „ville impériale“ ou „capitale“?*, XXVI Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina, Ravenna 1979, 81; А. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London 1974, 330–331.

³² О. Brukner, *Ranohrišćanske bazilike u svetlu novih otkrića i proučavanja*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XX (2000) 105–110.

³³ М. Динић, *О називима средњовековне српске државе*, Прилози КЈИФ XXXII, св. 1–2 (1966) 30–31; Ф. Гранић, *Војводина у византијско доба*, 104; П. Скок, *Топономастика Војводине*, Војводина I, 109–110; М. Динић, *Средњовековни Срем*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 4 (1931) 1–12; Јован Кинам, 7–8, 12–13, 17–19, 67, 69–71, 73, 79, 86–89, 90, 96.

³⁴ Грчка реч Франкохорион значи област Франака. Јиречек сматра да су Франци оставили траг у имену области која је била под влашћу Карла Великог; К. Јиречек, *Војна цеста од*

Ниш се налазио на важном Цариградском друму за време крсташких похода, као и ратова са Византијом и Угарском. Војска се спуштала од Београда, преко Браничева до Ниша, Софије и Цариграда. Крсташи су наводили да је њихов циљ да својим сународницима обезбеде прави пут ка гробу господњем у Јерусалиму, уместо заобилазних и опасних путева. Византијски цар Манојло је испунио своје обавезе према крсташима, и наредио да се изнесе храна дуж пута којим пролази војска. За време крсташких ратова одвијала се жива трговина дуж главног пута који је спајао средњу Европу са Цариградом. Ниш се помиње у изворима из 11. и 12. века као војно-управно средиште околних области и важан град на раскрсници путева, којим су пролазили путници, трговци, крсташи и хаџије.³⁵ Кинам је истакао да је Ниш био главни град целе области Дакије, мислећи на античку провинцију Дакију Медитеранеа, пошто су често коришћени стари административни термини у 12. веку.³⁶ Тема Ниш се помиње у византијским изворима за време цара Алексија I Комнина.³⁷ Св. Прокопије је био патрон Ниша, и његове мошти су чуване у епископској цркви тог града.³⁸ Византинци су обновили град средином 12. века као важно погранично утврђење.

Београда до Цариграда, Зборник К. Јиречека I, Београд 1959, 126; Никита Хонијат, обрада Ј. Калић, превод: Н. Радошевић-Максимовић, у: Византијски извори за историју народа Југославије, том IV, ур. Љ. Максимовић, Београд 2007, 118–119.

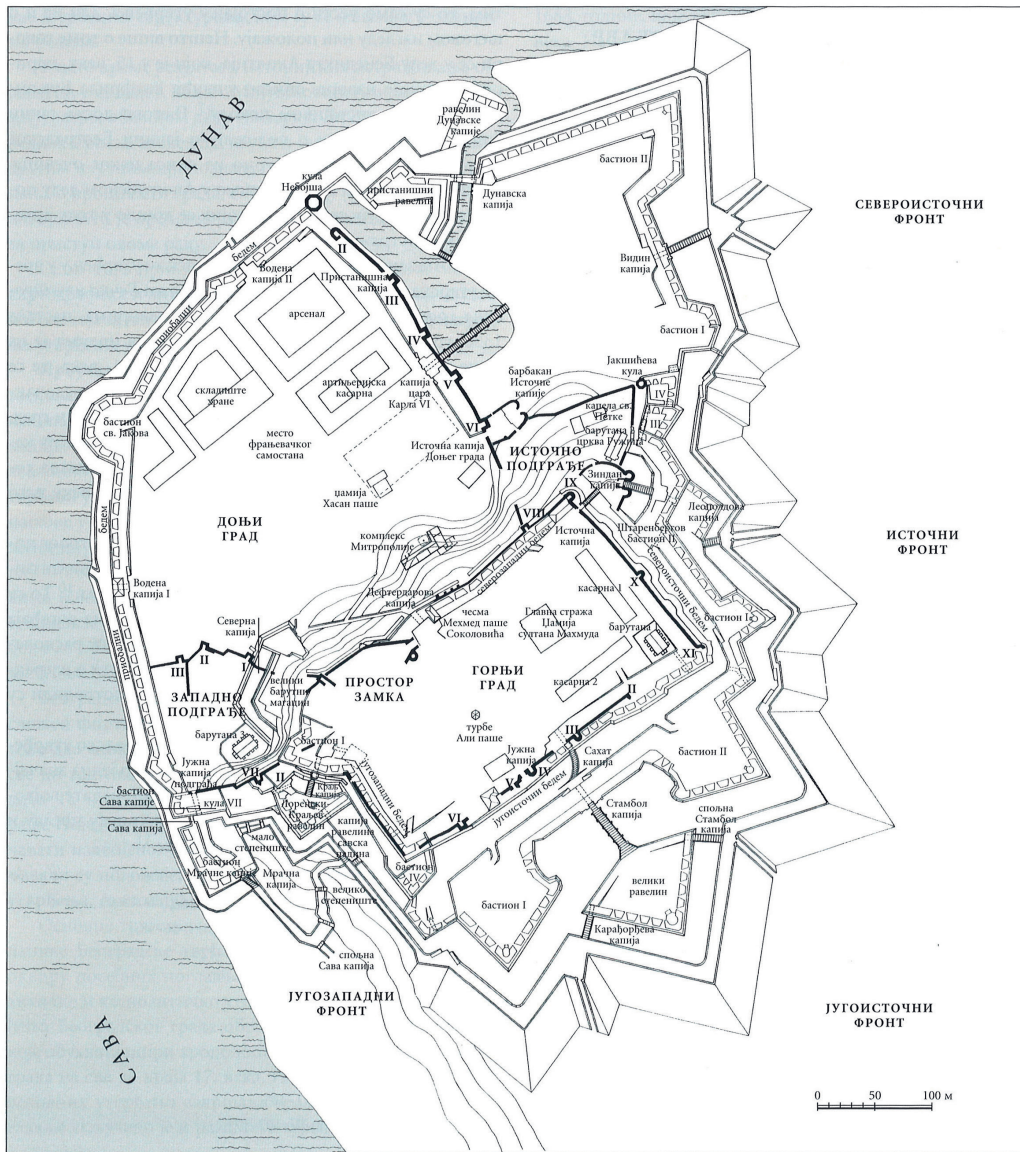
³⁵ Јован Кинам, Никита Хонијат, обрада: Ј. Калић, превод: Н. Радошевић-Максимовић, Византијски извори за историју народа Југославије, том IV, ур. Љ. Максимовић, Београд 2007, 17–21, 23–27, 30, 40, 47–48, 58, 62, 64, 74–75, 81, 86, 103–104, 113, 117–118, 120–122, 128–129, 137–139, 152, 154–155, 157; V. Laurent, *Une métropole serbe éphémère sur le rôle du Patriarcat oecuménique: Nisos-Niš au temps d'Isaac II Ange*, Byz. 31 (1961) 46–52; R. Ljubinković, *Tvrđava Niš*, *Arheološki pregled* 4 (1962) 253–260; T. Lewicki, *Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera“*, I, Krakow 1945, 134–135.

³⁶ P. Petrović, *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji*, Beograd 1993, 63–66.

³⁷ *Византијски извори за историју народа Југославије*, том III, ур. Љ. Максимовић, Београд 2007, 329.

³⁸ P. Petrović, *Niš u antičko doba*, Niš 1999, 89; Светитељева рука је пренета крајем XI века у Цркву Св. Димитрија у Сирмијуму; I. Nikolajević, *Akten des VII Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie*, Trier 5–11 September 1965, 653–660.

Оснивање и континуитет у развоју градова на тлу Србије
од антике до средњег века

Београдска тврђава, план са називима
М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд 2006, стр. 12.

Београдска тврђава, општи изглед
М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд 2006, стр. 28.

Топографски положај Сингидунума крајем 1. и у 2. веку
Singidunum I, ed. М. Поповић, Београд 1997, сл. 3.

A view of the right bank of the Sava river
Belgrade, monographs of Turistička štampa, Belgrade 1983, str. 4.

Ирена Цвијанович

ОСНОВА И ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ В РАЗВИТИИ ГОРОДОВ НА ТЕРРИТОРИИ СЕРБИИ ОТ АНТИЧНОСТИ ДО СРЕДНЕГО ВЕКА

Резюме

Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что природно-географические, стратегические и политические условия оказали влияние на преемственность в развитии города и культового места. До римского периода на территории Сербии жили различные племена, которые не знали развитых форм городского устройства. С приходом римлян были основаны первые города, которые в основном имели рациональную геометрическую форму, с храмом на главной площади. Средневековые города главным образом формируются вокруг центра бывшего города или в непосредственной близости от него. Церкви часто возводились на месте античных святилищ и епископских центров. Римские города вместе с сетью дорог были опорой власти, в то время как в средние века доходит до децентрализации. Мы можем говорить об исторической преемственности городов, которые были восстановлены, и о преемственности городов, которые были возведены на месте бывших заброшенных римских поселений. Существует культ святого места, поэтому некоторые церкви были возведены на месте античных святилищ. Во времена династии Неманичей архитектурная деятельность была в основном сосредоточена на возведении церквей и монастырских комплексов, напоминающих небольшие города. Информацию о сербских городах и дорогах во время крестовых походов мы получаем от Идриси, известного арабского географа, который жил при дворе нормандского короля Рожера II на Сицилии в середине 12-го века. Изучение процесса урбанизации требует междисциплинарного подхода, изучения письменных источников, а также результатов археологических раскопок.

Ключевые слова: урбанизация, античные и средневековые города, преемственность заселения, Сербия, археологический материал, письменные источники.

Irena CVIJANOVIĆ

ESTABLISHMENT AND CONTINUITY IN THE DEVELOPMENT OF TOWNS IN THE TERRITORY OF SERBIA FROM ANTIQUITY TO THE MIDDLE AGES

Summary

Given all the above, we may conclude that the natural-geographic and strategic-political conditions influenced the continuity in the development of a town and cult place. In the pre-Roman period, various tribes lived in the territory of Serbia, who were not familiar with developed forms of urban organisation. With the arrival of the Romans, the first towns were established with the generally rational geometric shape, with a temple in the main square. Medieval towns were formed mainly around the antique core of the former town or in its immediate vicinity. Churches were often erected in the place of antique sanctuaries and episcopal seats. Roman towns, along with the network of towns, were the bedrock of power, whilst the Middle Ages experienced decentralisation. We can speak about the historical continuity of towns that were restored, and the continuity of the places of towns that were erected in the place of erstwhile deserted Roman settlements. As there is the cult of the holy place, some churches were built in the place of antique sanctuaries. At the time of the Nemanjić dynasty, architectural activity focused mainly on the construction of churches and monastery complexes, which resembled small towns. Al-Idrisi, a famous Arab geographer who lived at the court of Norman King Roger II in Sicily in the mid-12th century, has left data about Serbian towns and roads at the time of the Crusades. The study of the process of urbanisation entails an interdisciplinary approach, the examination of written sources and results of archaeological excavations.

Keywords: Urbanisation, antique and medieval towns, continuity of settlement, Serbia, archaeological records, written sources.

